

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.06.167>
УДК 94(477.82)“1921/1939”:351.74

Олег РАЗИГРАЄВ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна)
razygraev@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>

**СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАЄМИН
У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ П РЕЧІПОСПОЛИТОЇ:
ОСВІТНЄ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ,
ЗАГОСТРЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ
СИТУАЦІЇ НАПРИКІНЦІ 1930-х рр.***

Мета полягає в аналізі представлення у сучасній історіографії освітнього та економічного питання, а також загострення напередодні Другої світової війни суспільно-політичної ситуації у Волинському воєводстві П Речіпосполитої в контексті польсько-українських взаємин. **Методологія** ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження, в тому числі проблемно-хронологічного, синхронного, діахронного, порівняльно-історичного та ін. Залучено також методи, притаманні історіографічним дослідженням, а саме історіографічного аналізу й типологізації наукових напрямів. **Наукова новизна.** Здійснено

* Завершення розгляду теми сучасної історіографії польсько-українських взаємин у Волинському воєводстві П Речіпосполитої. Попередні публікації див. у № 2 та № 4 «Українського історичного журналу» за 2025 р. (ред.).

Стаття стала результатом дослідження, виконаного в рамках стипендіальної програми «Досліджуйте в Україні» Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського.

Цитування: Разиграєв О. Сучасна історіографія польсько-українських взаємин у Волинському воєводстві П Речіпосполитої: освітнє та економічне життя, загострення суспільно-політичної ситуації наприкінці 1930-х рр. *Український історичний журнал*. 2025. № 6 (585). С. 167—184. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.06.167>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

спробу узагальнити висвітлення освітнього та економічного питання, а також загострення суспільно-політичної ситуації на теренах міжвоєнної Волині у вибраних працях українських і польських істориків новітньої доби. **Висновки.** Робиться висновок, що вітчизняні історики — дослідники питання українського шкільництва у Волинському воєводстві концентрують свою увагу на різного роду обмеженнях із боку польської влади у його функціонуванні. Освітнє питання справедливо подається в контексті колонізаційної політики. Обстоюється думка, що навіть урядування прихильника польсько-українського порозуміння Г. Юзевського не покращило ситуацію з діяльністю українських шкіл. Водночас у польській історіографії доводиться теза, що освітня політика урядів II Речіпосполитої все ж уможливіювала українцям вивчення власної мови як окремої дисципліни. В українській та польській історіографії присутні окремі наукові студії щодо господарського життя краю між двома світовими війнами. Вітчизняні вчені концентрували основну увагу на аграрних перетвореннях, звертаючись до політики осадництва, комасації, парцеляції, меліорації тощо. Погляди авторів щодо цивільного й військового осадництва видаються найбільш контраверсійними. Все ж учені обох країн згодні в тому, що означена колонізаційна політика суттєво загострила польсько-українські стосунки в умовах земельного голоду. Встановлено, що менш досліджені в історіографії сюжети, пов'язані з політикою останнього передвоєнного воєводи А. Гауке-Новака. Недостатньо вивченими видаються проблеми функціонування польського адміністративного апарату, діяльності на Волині новоствореного провладного Табору національної єдності, а також реакції на нову політичну дійсність із боку ОУН та КПЗУ. Оцінки спадщини Волинського воєводства та польсько-українських відносин між двома світовими війнами неоднозначні, часто вони діаметрально протилежні. Водночас низка питань досі залишаються нез'ясованими.

***Ключові слова:** Західна Волинь, Волинське воєводство, Польща, Україна, шкільництво, економіка, загострення суспільно-політичної ситуації, Г. Юзевський, А. Гауке-Новак.*

У запропонованій студії завершуємо висвітлення вибраних аспектів минулого міжвоєнної Волині в дослідженнях польських та українських істориків упродовж останніх 35 років, які ми розглядали на шпальтах «Українського історичного журналу» впродовж 2025 р. Актуальність тематики зумовлена відсутністю у вітчизняній історіографії цілісного дослідження з аналізу доробку 1990—2020-х рр. щодо польсько-українських взаємин у Волинському воєводстві II Речіпосполитої. В першій статті висвітлювалися питання правового статусу краю та національної політики польських урядів у працях польських й вітчизняних авторів [1]. Натомість друга публікація показала представлення в історіографії суспільно-політичного життя у Волинському воєводстві в контексті польсько-українських взаємин. Особливу увагу було звернено на дискусії навколо врядування контраверсійного воєводи Г. Юзевського та його «волинського експерименту», а також партійне життя й діяльність українців з Волині в польському парламенті [2]. Мета ж цієї, фінальної, статті полягає в аналізі представлення у сучасній історіографії (1990—2020-ті рр.) освітнього й економічного питання, а також проблематики загострення напередодні Другої світової війни суспільно-політичної ситуації у краї в контексті польсько-українських взаємин ¹.

¹ У запропонованій публікації ми розглядаємо окремі аспекти польсько-українських відносин у Волинському воєводстві, оминаючи проблематику взаємин з іншими національними групами (євреями, чехами, росіянами, німцями й т. д.). З огляду на визначений редакцією «Українського історичного журналу» обсяг статті, аналізуємо лише вибрані студії польських та українських авторів.

Дискусії про українське шкільництво на Волині

Від початку 1990-х рр. однією з основних тем серед вітчизняних істориків у дослідженні спадщини Волинського воєводства міжвоєнної Польщі було питання українського шкільництва. Означена проблема часто розглядалася в контексті національної політики польської адміністрації в регіоні. Зрозуміло, що українська освіта польських дослідників цікавила менше. Окремі фрагменти міжвоєнного польського шкільництва висвітлено у численних публікаціях П. Голдина. Автор порушує питання як функціонування певних навчальних закладів, так і шкільної адміністрації на Волині у цілому. Ряд його праць присвячено педагогічній біографістиці [3—8].

Висвітлюючи стартові умови українського шкільництва у Волинському воєводстві вітчизняні дослідники звертають увагу на низький освітній рівень місцевого населення, який був наслідком тривалої політики російщення, активно проваджені за часів Російської імперії [9, с. 98]. Погоджуючись із цією тезою, все ж вважаємо, що варто пам'ятати і про позитивні наслідки освітньої діяльності на Волині в роки Великої війни українських січових стрільців та галицької інтелігенції загалом. Усе це мало глибокий вплив на пробудження національної свідомості та увиразнилося в результатах парламентських виборів на Волині 1922 р. [10, с. 91—124].

Освітню справу в регіоні адміністрував створений 1922 р. в Луцьку кураторій Волинського шкільного округу, який пізніше було перенесено до Рівного [11; 12, с. 83; 13, с. 195]. У вітчизняній історіографії домінує думка про відносно ліберальну політику польської влади щодо українського шкільництва на початку 1920-х рр. Ю. Крамар, зокрема, зазначає, що в 1924 р. налічувалося 429 таких шкіл. Автор пояснює це явище небажанням поляків загострювати національне питання в умовах невирішеності міжнародного статусу Східної Галичини [14, с. 43—44]. Водночас історик констатує поступове обмеження діяльності українських шкіл на Волині з 1924 р., яке здійснювалося в різний спосіб: відбирання майна українських шкіл на користь польських, ігнорування вимог місцевого населення щодо відкриття нових українських шкіл, звільнення зі шкіл учителів української національності (з подальшим переведенням углиб Польщі) та заміщення їх учителями-поляками, закриття вчительських семінарій (Дедеркали, Дермань, Зимне) [14, с. 44; 15, с. 174—175]. В. Панасюк констатує, що витіснення українського шкільництва було задеклароване як домінуюча мета національно-освітньої політики адміністрації Волинського воєводства ще у січні 1923 р., коли в Луцьку відбувся з'їзд повітових старост [16, с. 71].

Вітчизняні дослідники звертають особливу увагу на закон про організацію шкільництва від 31 липня 1924 р. (так званий закон Грabsького), яким було започатковане двомовне — утраквістичне навчання [17, с. 28; 18, с. 10]. Фактично цей нормативно-правовий акт, на думку Ю. Крамара, легалізував ліквідацію українського шкільництва на Волині [14, с. 45—46; 15, с. 178]. За оцінкою В. Панасюка, на середину 1920-х рр. у регіоні вже усталилося «адміністративно-політичне поєднання колонізації та утраквізації в освітанстві», що «сприяло маргіналізації українського шкільництва» [16, с. 71]. На підтвердження цієї тези історик наво-

дить статистику, яка свідчить про функціонування у цей час «791 школи із переважанням польської мови проти 301 — із українською мовою навчання» [16, с. 71]. Натомість польський дослідник Я. Кенсік твердить, що 1925 р. на Волині діяли понад 500 українських шкіл [19, с. 131]. За підрахунками Ю. Крамара в 1927—1928 навч. р. працювали лише 5 українськомовних шкіл [15, с. 180; 20, с. 59].

Освітній закон С. Грабського 1924 р. дискутувався також серед учасників II Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1919—1947 рр.» (Варшава, 1997 р.). Згадуваний вище В. Панасюк, аналізуючи цю полеміку, стверджує, що вітчизняні дослідники трактують перетворення українських шкіл на двомовні (утраквістичні) як наступ на національне шкільництво. Натомість польські історики, значно ліберальніші у своїх оцінках, акцентують увагу на тому, що режим двомовності дозволяв польським дітям пізнавати українську, не позбавляючи й українців права вивчати (хоч і з певними обмеженнями) свою рідну мову [16, с. 70]. Прихід до влади Ю. Пілсудського не змінив ситуацію з утраквістичною освітою. «За таких умов двомовне навчання швидше ставало фікцією, яка демаскувала правдиву мету утраквізму: вилучення шкільництва із непольською мовою навчання на Волині. Тим більше, що в утраквістичних школах навчали переважно вчителі-поляки, які найчастіше прибували з етнічних місцевостей Польщі та погано знали українську мову», — зазначає В. Панасюк [16, с. 72]. Цю думку підтверджує Я. Кенсік, стверджуючи, що на початку 1930-х рр. у школах Волинського воєводства частка вчителів української національності складала лише близько 13 %, водночас поляки становили до 81 % кадрового потенціалу шкіл. Останні переважно походили з Малопольщі та Познанщини й часто не розуміли місцевої волинської специфіки, не знали української мови та взагалі не були прихильниками польсько-української співпраці [19, с. 114, 131—133].

Ситуація не змінилася на краще навіть за врядування відносно ліберального та контрраверсійного воєводи Г. Юзевського. Новий адміністратор був прихильником польських шкіл, де як навчальну дисципліну вивчали українську мову, та неприхильно ставився до українського шкільництва: «Проголошений Г. Юзевським бікультуралізм у шкільництві проявляв себе в переважанні двох типів шкіл — однорідної польської та утраквістичної» [16, с. 75]. Так, згідно з даними Я. Кенсіка, українські школи становили менше 0,5 % від загальної кількості таких навчальних закладів. «Політику підтримки польського елемента виразно видно на прикладі аналізу національного складу вчителів. На час приїзду Юзевського до Луцька 69,3 % вчителів на цій території становили поляки, 24,3 % — українці. Через п'ять років частка поляків зросла до 79,8 %, а українців зменшилася до 13,5 % [...]. Він розумів потребу реалізації суспільних і культурних прагнень меншин, але мислив також категоріями державного службовця, чиє основне завдання полягало в інтеграції Волині з Річчюпосполитою», — зазначає Я. Кенсік [19, с. 124, 131—132].

Візії польських та українських істориків щодо шкільної політики у краї за часів Г. Юзевського різняться. Зокрема в польській історіографії побутує думка, що освітня політика згаданого воєводи все ж уможливила українцям вивчення власної мови: «Це заспокоювало постулати українців. Надаючи перевагу польській шко-

лі з українською мовою [Юзевський] думав про реалізацію одночасно двох політичних цілей. [...] З одного боку, прагнув об'єднати українську молодь із польською культурою, з іншого — намагався стримати проникнення на Волинь сепаративних і крайніх націоналістичних тенденцій зі Східної Галичини» [19, с. 132—133].

Загалом практичні наслідки шкільної політики Г. Юзевського засвічує промовиста статистика кінця 1930-х рр. Тоді у воєводстві діяли лише 8 початкових шкіл з українською мовою викладання, водночас налічувалося 66 німецькомовних, 50 єврейських, 22 чеські [15, с. 185]. Більше того, на теренах Волині не було жодної української державної гімназії, а середню освіту представники найбільш чисельної національної групи могли здобути лише у трьох приватних закладах такого типу [15, с. 186—189]. Про вищі студії рідною мовою не йшлося взагалі.

Підсумовуючи, зазначимо, що погляди вітчизняних авторів можна звести до єдиної засадничої концепції, яка полягає в розгляді освітнього питання в контексті полонізаційних державних практик. Основний акцент зроблено на утравітні школи, які в оцінках українських істориків стали вагомим чинником маргіналізації українського шкільництва. Візії польських дослідників концентруються навколо оцінки освітньої політики урядів II Речіпосполитої як назагал позитивного явища, що сприяло підвищенню рівня грамотності серед місцевого населення. Водночас історики сусідньої держави не заперечують полонізаційну складову в освітньому питанні Волинського воєводства.

Економічне життя

Першим у польській історіографії загальний огляд господарського життя Волинського воєводства здійснив В. Менджецький ще наприкінці 1980-х рр. Автор зазначав, що основними економічними одиницями в регіоні були невеликі селянські господарства, а також дрібні ремісничі заклади. Господарська діяльність мала тісний зв'язок із національним виміром населення: православні українці займалися головно рільництвом, євреї — торгівлею, поляки ж домінували в найбільших і найсучасніших промислових підприємствах та у транспорті [21, с. 62—63].

Спробу комплексного аналізу економічного життя міжвоєнної Волині в польській історичній науці здійснено в монографії люблінського дослідника А. Чухрिति, яка побачила світ уже по смерті автора та була впорядкована його колегою з Університету Марії Кюрі-Склодовської М. Шуміло. Фахівець висвітлює різні аспекти економічного життя міжвоєнної Волині: вплив Першої світової війни, економічну політику польської держави у краї та її трансформацію, детально аналізує окремі сфери, в тому числі сільське господарство, промисловість, торгівлю, ремесло, банківську справу тощо. А. Чухрита виділяє господарське життя за врядування Г. Юзевського та вплив чинника польсько-більшовицького кордону на економічне життя краю [22]. «Господарська політика центральної влади щодо Волинського воєводства була, з одного боку, певною візією економічного розвитку Польщі й місця в ній східних кресів і Волині. [...] З іншого боку, можемо зауважити спроби тісної інтеграції господарства Волинського воєводства з усіма землями II Речіпос-

политої», — зазначав автор [22, с. 48]. Я. Кенсік стверджує, що політику парцеляції, комасації та меліорації в аграрному секторі підтримував воєвода Г. Юзевський. Упродовж 1931—1935 рр. більшість землі, виокремленої внаслідок політики парцеляції, отримали православні селяни (73,5 %), що дозволило в майбутньому опонентам адміністратора звинуватити його у «знищенні польського стану посідання на східних кресах» [19, с. 130—131].

Вітчизняні дослідники економічним життям міжвоєнної Волині почали активно цікавитися з другої половини 1990-х рр., сконцентрувавшись здебільшого на розвитку сільського господарства та національної кооперації, критикуючи воєводу Г. Юзевського за переслідування з кінця 1920-х рр. діяльності українських господарських об'єднань [2, с. 168—169]. Автори акцентують увагу на тому, що внаслідок тривалого перебування під російською імперською владою Волинський край на початку входження до складу II Речіпосполитої характеризувало примітивне сільське господарство, а також відсутність промисловості [9, с. 98]. У контексті дослідження сільського господарства українські історики цікавляться питаннями осадництва, комасації, парцеляції, меліорації. Так, О. Дем'янюк констатує негативний вплив осадництва на землеволодіння українських селян. На його думку, наслідком такої політики стало загострення соціальних конфліктів, що знайшло свій вияв у підпалах господарств осадників у 1922—1923 рр. [18, с. 12]. Водночас історик помилково покладає відповідальність на місцевих українських селян за напад більшовицького диверсійного загону Закордоту на містечко Мізоч у липні 1921 р. [18, с. 12]. Схожі погляди на проблему осадництва має Г. Панишко, яка досліджувала також господарювання у великих маєтках Волинського воєводства [23—24].

Інша візія політики осадництва простежується в публікаціях Я. Шабали. Розглядаючи його як один із напрямів аграрної політики на Волині, дослідник застерігає від надмірної демонізації цього явища, зазначаючи, що чисельність осадників та обсяги їхніх господарств навряд чи могли стати засобом колонізації українських земель [25, с. 48]. Водночас він стверджує, що прибулі військові й цивільні колоністи опинились у непростій ситуації через опір місцевого українського населення та відсутність належної підтримки з боку місцевої влади [25, с. 47].

Польські історики В. Менджецький і Я. Кенсік теж вважають, що загальна чисельність колоністів (військових, цивільних) не була достатньою для зміни національної структури краю, але все ж в умовах земельного голоду така політика загострила стосунки з місцевим українським населенням [1, с. 200]. Подібні міркування висловлював польський фахівець А. Айнєнкель, стверджуючи, що господарства осадників становили менше 3 % усіх земельних угідь регіону, а тому не могли створювати економічних проблем. Натомість явище осадництва стало гострою політичною та моральною проблемою: «Українська сторона знала, і це є слушним, що осадництво — одна з форм колонізації краю» [26, с. 230—231]. Водночас, згідно з даними іншого польського історика Г. Грицьока, 15—20 % господарств колоністів, попри матеріальну підтримку держави, ледве функціонували або «навіть були покинуті своїми власниками» [27, с. 145].

Політику комасації земель на Волині в контексті реформування аграрного сектору Польщі вивчали, зокрема, Я. Шабала та Л. Галуха [28—30]. Простежується думка про те, що така практика мала на меті вдосконалити систему землекористування й, попри певні труднощі в реалізації, характеризувалася в регіоні поступальним і планомірним характером. Водночас подібна система землеустрою не була впроваджена повною мірою [30, с. 53—54].

Я. Шабала також аналізує зміни у структурі селянських господарств Волині [31], діяльність сільськогосподарських товариств, звертає особливу увагу на функціонування Волинської сільськогосподарської палати [32]. Підсумовуючи свої багаторічні студії над аграрними перетвореннями на теренах міжвоєнної Волині Я. Шабала резюмує, що аграрна реформа у цілому сприяла піднесенню сільськогосподарського виробництва. Вона могла б бути ефективнішою, «однак її стримували брак інвестицій, вузькість внутрішнього ринку, несприятлива економічна кон'юнктура в період світової економічної кризи, низка прорахунків у фінансово-кредитній і ційовій політиці щодо сільського господарства» [33, с. 335].

До аграрної політики польського уряду в контексті міжвоєнної Волині звертався і А. Свинчук, який відзначав становлення аграрного сектору в регіоні в умовах ринкових відносин, кількісні та якісні зміни у структурі господарств, ліквідацію архаїчних форм землекористування, розширення посівних площ шляхом меліорації, розвиток кооперативного руху на селі, пожвавлення галузей промисловості, пов'язаних із переробкою сільськогосподарської продукції, а також торговельних відносин. До вад автор відносить прорахунки у фінансово-кредитній, податковій, ційовій сферах, що призвело до збідніння дрібних селянських господарств; політику осадництва; невирішеність проблеми земельного дефіциту [34].

Аналізуючи розвиток торгівлі та ремесла у Волинському воєводства, В. Литвинюк зазначає, що більшість виробленої в регіоні продукції експортувалася у центральні райони Польщі, а також за межі держави. Водночас у край надходили вироби легкої, хімічної, машинобудівної галузей [35, с. 56]. Про невисокі темпи промислового виробництва свідчить те, що ремісничі майстерні Волині впродовж року давали прибутку стільки, скільки вся промисловість [36, с. 79]. Важливою подією в господарському житті воєводства стало проведення у вересні 1928 р. у Луцьку Волинської промислово-сільськогосподарської виставки, участь в якій брали як місцеві виробники, так і представники інших регіонів держави [37].

Отже господарське життя, за невеликими винятками, перебуває переважно на узбіччі інтересу українських і польських дослідників історії Волинського воєводства. Найчастіше згадуваною та дискусійною залишається проблема військового й цивільного осадництва. Водночас у вітчизняній історіографії спостерігаємо тенденцію відходу від різко негативної оцінки економічної політики польських урядів до більш поміркованої, опертої на здобутки та прорахунки в реформуванні аграрного сектору.

Загострення суспільно-політичної ситуації напередодні Другої світової

Національну політику польських урядів на Волині наприкінці 1930-х рр. українські історики позначають як таку, що координувалася військовиками та була сповнена примусу й насильства. На зорі 1990-х рр. в одному з найбільш знаних польських наукових журналів «Dzieje Najnowsze» неодноразово згаданий Я. Кенсік опублікував два документи періоду 1937—1939 рр., пов'язані з посиленням впливу військового командування на національну політику в державі. В передмові автор зазначив: «Реалізація програми зміцнення польськості на сході підвищувала й так високу температуру національних антагонізмів. [...] Аналізуючи проблему польсько-українських убивств у період останньої світової війни, з нашого поля зору не повинні зникати події, які відбувалися на східних землях напередодні німецької окупації» [38, с. 180—181].

В. Комар, який у 1998 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену українському питанню в національній політиці Польщі 1935—1939 рр. [39], зазначає, що «у другій половині 30-х рр. витончена й далекоглядна політика виховання лояльних громадян держави була змінена примітивною політикою насильницької асиміляції» [40, с. 65]. Схожої думки дотримується й М. Кучерепа, звертаючи увагу на загострення політичної ситуації та польсько-українських відносин на Волині у той час [41, с. 47—48].

Загалом вітчизняні дослідники критикують національну політику воєводи А. Гауке-Новака, що була викладена в його «Програмі державної політики Польщі на Волині» (затверджена в лютому 1939 р.), зокрема її колонізаційні прояви, ревіндикацію, тиск на українське шкільництво [15, с. 154; 16, с. 77—78; 41, с. 31; 42].

Звертаючись до питання «ревіндикаційної акції», яка почалася ще за врядування Г. Юзевського, українські історики обстоюють тезу, що вона проявилася у згортанні політики українізації православної церкви на Волині у другій половині 1930-х рр., у примусовому наверненні православного населення на римо-католицизм, у накладенні певних державних обмежень щодо використання української мови в літургії, у закритті православної духовної семінарії у Кременці тощо [18, с. 10; 43]. «Православна церква в Польщі опинилася серед релігій національних меншин, які втратили своє колишнє упривілейоване місце. Влада Речі Посполитої вважала православ'я “заборчим” реліктом і з неохотою ставилася до його вірних», — стверджує польський історик А. Миронович [44, с. 84].

Особливої гостроти ревіндикація набула у прикордонній смузі Волинського воєводства. В контексті цієї акції дослідники звертають увагу на події у с. Гриньки Кременецького повіту, де, як зазначає В. Оніщук, «копівці (вояки Корпусу охорони прикордоння, КОП — *О. Р.*), виношуючи плани окатоличення, звинуватили жителів села у хуліганстві і почали вдаватися до репресій. [...] Православне населення с. Гриньок змушене було шукати порятунку навіть у неприйнятному для них переході на католицизм. Так, 19 грудня 1937 р. 116 жителів села були висвячені на римо-католиків» [45, с. 120]. Згідно з даними В. Комара та Ю. Крамара, станом

на лютий 1938 р. йшлося про зміну віросповідання вже 400 особами [40, с. 63; 42, с. 130]. Невдовзі до села прибув волинський архієпископ Олексій (Громадський), і після його втручання у справу до сотні людей повернулися в лоно православної віри [45, с. 120]. Варто додати, що ревіндикація торкнулася не лише православних українців, а й так званої «загородової шляхти» [42, с. 129].

У вітчизняній історіографії можемо віднайти згадки про те, що КОП із метою залучення більшої кількості православних до римо-католицизму вдавався до морального та матеріального шантажу: наприклад, звільнення з роботи в разі відмови. Водночас наслідком зміни конфесійної належності могло бути підвищення заробітної платні або пенсії, додатковий наділ землі під час парцеляції, грошова допомога, послаблення податкових зобов'язань тощо [42, с. 129]. Окремі аспекти реалізації державної політики ревіндикації, зокрема в пенітенціарній системі Волині, порушує й автор цієї статті [46; 47, с. 71—72]. Варто зазначити, що загострення міжнаціональних відносин у краї відбувалося на тлі загального погіршення польсько-українських відносин, зокрема й на Галичині, а саме кризи політики «нормалізації».

Проблематика примусового навернення до католицизму присутня й у працях польських дослідників. Так, Г. Мотика, звертаючись до загострення польсько-українських відносин у 1938 р., зазначає, що «підрозділи Корпусу охорони прикордоння, вдаючись до різного тиску, “навернули” в католицтво на Волині кілька тисяч послідовників східного християнства. Дистанціювання воеводи Юзевського від цих місіонерських “успіхів” стало причиною його переведення до Лодзі. Після від'їзду Юзевського “польські націоналісти — читаємо у праці американського історика Тімоті Снайдера — втіли в 1938—1939 роках частину своєї програми, достатню, щоб переконати тих українців, які досі вагалися, що чужинська окупація неодмінно буде кращою, ніж польське правління» [48, с. 20].

Окремі фрагменти ревіндикаційної акції у краї в 1939 р. у світлі звітної документації Волинського воєводського управління висвітлює польський історик Я. Дурка. Він, зокрема, стверджує, що під час святкування православними Водохреща у Кременці 19 січня 1939 р. грав оркестр уланів. Зі студії цього автора також дізнаємося, що у звіті за лютий того ж року йшлося про антиревіндикаційну позицію колишньої сенаторки О. Левчанівської. Натомість уже наступного місяця воєводські власті констатували труднощі щодо популяризації постаті Ю. Пілсудського у церквах. Як правило, православне та греко-католицьке духовенство відмовлялося відправляти богослужіння до дня його іменин, натомість охоче служило панахиду за Т. Шевченком. Наприклад, після однієї такої відправи та академії у с. Лаврів Луцького повіту місцевий священник після декламації поезії Кобзаря вигукнув «Слава Україні!», що активно підтримали присутні [49, с. 372, 375, 377].

Вітчизняні автори висвітлюють також критичну реакцію Г. Юзевського на політику військовиків щодо ревіндикації Волині в кінці 1930-х рр. [42, с. 131]. Ю. Крамар констатує, що після відставки у квітні 1938 р. його серйозно турбував вплив армії на міжнаціональні та міжконфесійні відносини: «[...] політика зміцнення польської присутності на Волині [...] у недалекому майбутньому може обернутися непередбачуваними для держави наслідками. Терор щодо православного

населення, тенденція до повної полонізації українського шкільництва [...] невдовзі призведуть до “вкрай небажаних і небезпечних” для поляків змін в укладі політичних відносин [...]. Драматичний розвиток польсько-українських відносин на Волині в роки Другої світової війни, на жаль, підтвердив правильність багатьох передбачень урядовця» [50, с. 64].

Українські та польські дослідники порушували також питання діяльності на посаді воеводи А. Гауке-Новака. Зокрема у студіях І. Політа, М. Кучерепи та Я. Дурки проаналізовано його «Програму державної політики Польщі на Волині», яка була представлена у Варшаві та Луцьку на початку 1939 р. Так, І. Політ зазначає, що новий адміністратор прагнув інтегрувати край із рештою Польщі. Його політика перегукувалася з тодішньою політикою військових кіл (зокрема Е. Ридза-Сміглого). Передусім ішлося про економічні, організаційні та культурні трансформації [51, с. 702—703, 711]. І. Політ стверджує, що у програмі нового воеводи насамперед мовилося про активізацію польського населення, а не про співпрацю поляків з українцями та іншими національними меншинами; про повернення на ключові позиції поляків; про загальмування українізації православної церкви з її подальшою повільною полонізацією; про продовження ревіндикації; про уникання етноніма «українець» та поширення терміна «русин». Водночас, на думку цього польського історика, впродовж 1938—1939 рр. відбувалися лише підготовчі роботи до реалізації нової програми, впровадження якої перервала Друга світова [51, с. 704—705, 711].

У контексті загострення польсько-українських відносин напередодні війни варто згадати й діяльність на Волині в той час загальнодержавної провладної політичної організації Табір національної єдності. Польський дослідник цієї проблеми П. Ціхорацький зазначає, що це було утворення «для поляків», яке активно ширило антиукраїнську пропаганду та постулати деукраїнізації публічної сфери, в тому числі освіти й місцевого самоврядування; виступало за підтримку поляків у конкуренції з українцями, зокрема в аграрній сфері; прихильно ставилося до політики ревіндикації. Власне, конфлікт із цією політичною силою вплинув на відкликання з Волині воеводи Г. Юзевського у квітні 1938 р. [52, с. 160—178]. Питання функціонування Табору національної єдності в регіоні 1939 р. торкається також Я. Дурка. Він зазначає, що розбудова цієї політичної структури була в інтересах польського уряду, адже її мета полягала в «об'єднанні польського населення навколо національних гасел, постаті маршала Едварда Ридза-Сміглого та католицької церкви» [49, с. 257].

У студіях українських і польських авторів події кінця 1930-х рр. подаються як період надзвичайного загострення польсько-українських відносин. Головний акцент зроблено як на ревіндикаційну акцію, так і на політику «зміцнення польськості на сході» загалом. Водночас вітчизняні історики розглядають ці події в контексті причин і передумов міжетнічного польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Оцінки польських авторів більш обережні.

* * *

Звертаючись до питання українського шкільництва, вітчизняні історики характеризують обмеження в його функціонуванні з боку польської влади, традиційно звертаються до закону 1924 р., констатуючи, що саме цим документом було легалізовано ліквідацію українського шкільництва у краї. Практика показала, що врядування прихильника польсько-українського порозуміння Г. Юзевського не покращило ситуацію з українськими школами. Водночас у польській історіографії простежується думка, що освітня політика згаданого воєводи все ж уможливила українцям вивчення власної мови як окремої дисципліни. Польські колеги визнають, що в той час українські школи становили менше 0,5 % (!) від загальної кількості таких навчальних закладів у Волинському воєводстві. Варто нагадати, що українці в досліджуваній період склали понад 68 % населення краю.

У українській та польській історіографіях присутні окремі студії щодо господарського життя регіону між двома світовими війнами. Вітчизняні дослідники основу увагу концентрували на аграрних перетвореннях, звертаючись до політики осадництва, комасації, парцеляції, меліорації тощо. Найбільш контраверсійними видаються оцінки цивільного й військового осадництва. Все ж фахівці обох країн згодні в тому, що означена колонізаційна політика суттєво загострила польсько-українські взаємини в умовах земельного голоду. Вважаємо, що питання господарського життя Волинського воєводства вимагає подальшого вивчення.

Менш досліджені в історіографії також сюжети, пов'язані з політикою останнього передвоєнного воєводи А. Гауке-Новака. Історики звертають увагу на її колонізаційні та ревіндикаційні прояви (які загалом варто трактувати як анти-українські). Водночас більш глибокого вивчення потребує постать самого цього адміністратора, яка, на протигагу численним працям щодо Г. Юзевського, менш відома. Студіювання потребує й функціонування польського адміністративного апарату в той час, діяльність на Волині новоствореного провладного Табору національної єдності, реакція на нову політичну дійсність із боку ОУН і КПЗУ.

* * * * * * * *

Завершуючи цикл статей щодо вибраних аспектів минулого міжвоєнної Волині в дослідженнях польських та українських істориків упродовж 1990—2020-х рр., опублікованих в «Українському історичному журналі» 2025 р., зазначимо, що оцінки спадщини Волинського воєводства II Речіпосполитої та польсько-українських відносин між двома світовими війнами різні. Часто вони діаметрально протилежні. Водночас низка важливих питань (виокремлених у цій та в попередніх статтях) залишаються досі нез'ясованими.

Вітчизняні дослідники в перші роки після проголошення незалежності України здебільшого акцентували увагу на негативних сторонах перебування краю у складі Польщі, вказуючи на дискримінаційну національну політику Варшави як на основне джерело загострення польсько-українських відносин. Натомість в останні роки бачимо й інші підходи. У сучасній краєзнавчій літературі, зокрема,

можемо віднайти інформацію про певні позитиви. Так, О. Котис звертає особливу увагу на розвиток транспорту, житлового будівництва, театру, кіно, спортивного життя. Загалом уже сама назва його книжки 2020 р., де є слова «міжвоєнний розквіт Волині», засвідчує таку оцінку автора. Краєзнавець зазначає, що свідомо уникає аспектів конфліктності, «складних і багатостраждальних тем», а також вважає, що «за ширмою “напруги” ми недооцінюємо життєствердного стержня тієї доби» [53, с. 4—6]. Оцінки міжвоєнної спадщини Волинського воєводства польськими істориками значно ліберальніші, проте закордонні колеги теж не надто ідеалізують цей період і вказують на суттєві прорахунки в національній політиці урядів II Речіпосполитої.

Цілком очевидно, що польсько-українські відносини на теренах міжвоєнної Волині були неоднозначними. Це засвідчують ґрунтовні праці вчених обох країн, зокрема П. Голдина, Р. Давидюк, Я. Дурки, О. Зайцева, В. Комара, Я. Кенсіка, Ю. Крамара, М. Кучерепи, Г. Малєончук, В. Менджецького, Я. Межви, П. Ціхоракського, М. Шуміла та багатьох інших. Тому, підсумовуючи огляд історіографії, варто звернутися до компаративного підходу. О. Зайцев, зокрема, влучно зазначив: «Порівнюючи політичне становище українського населення у складі СРСР і Польщі в міжвоєнну добу, мусимо визнати, що “польські” українці мали принаймні одну суттєву перевагу над “радянськими”: вони жили в державі, яка еволюціонувала від парламентарної демократії до авторитаризму, та все ж не стала тоталітарною. У ній вони користувалися реальним правом обирати і бути обраними та могли легально боротися за свої права, зокрема й у парламенті. Щоправда, ця боротьба рідко приносила практичні плоди й не запобігала фактичній дискримінації українців, але навіть сама лише можливість легально протестувати, захищаючи свою людську й національну гідність, вигідно відрізняла українців Польщі від радянських громадян» [54, с. 284]. Схожі думки, з якими ми цілком солідаризуємося, віднаходимо й в одній із праць історика та політика В. В'ятровича, котрий зазначає, що міжвоєнна Польща (порівняно з СРСР) уможливила українцям (хоч і в незначній мірі) політичну, громадську та національно-культурну активність [55, с. 41].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Razyhrayev, O. Suchasna istoriografia polsko-ukrainskykh vzaiemyn u Volynskomu voievodstvi II Rechypospolytoi: pravovyi status ta natsionalna polityka. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2025. 2 (581): 191-208 [in Ukrainian].
[Разиграєв О. Сучасна історіографія польсько-українських взаємин у Волинському воєводстві II Речіпосполитої: правовий статус та національна політика. *Український історичний журнал*. 2025. № 2 (581). С. 191—208].
2. Razyhrayev, O. Suchasna istoriografia polsko-ukrainskykh vzaiemyn u Volynskomu voievodstvi II Rechypospolytoi: suspilno-politychne zhyttia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2025. 4 (583): 165-181 [in Ukrainian].
[Разиграєв О. Сучасна історіографія польсько-українських взаємин у Волинському воєводстві II Речіпосполитої: суспільно-політичне життя. *Український історичний журнал*. 2025. № 4 (583). С. 165—181].

3. Gołdyn, P. Fragment dziejów Publicznej Doksztalującej Szkoły Zawodowej w Łucku w świetle zachowanej korespondencji. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*. 2016. LIII: 45-59 [in Polish].
4. Gołdyn, P. Józef Smetana — Czech and Polish working Teacher on Volhynia in the Twenty-Year Interwar Period. *Czech-Polish historical and pedagogical journal*. 2017. 9. 1: 28-35 [in Polish].
5. Gołdyn, P. Zagadnienia wychowawcze i szkolne na łamach „Miesięcznika Diecezjalnego Łuckiego” (1926—1939). Krótkie rozważania wokół problematyki źródeł do dziejów oświaty w II Rzeczypospolitej. *Seminare*. 2018. 39. 1: 91-103 [in Polish].
6. Gołdyn, P. Nauczanie religii katolickiej w polskich szkołach na Wołyniu w dwudziestoleciu międzywojennym w świetle wytycznych kurii diecezjalnej w Łucku. *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність*. Ред. Ю. Крамар. Луцьк, 2019. 340-349 [in Polish].
7. Gołdyn, P. Ochronki i przedszkola jako element działalności opiekuńczej Polskiej Macierzy Szkolnej na Wołyniu w okresie II RP. *Studia Peadagogica Ignatiana*. 2021. 24. 2: 49-62 [in Polish].
8. Gołdyn, P. Wołyń jako miejsce szczególnie w biografiach nauczycieli dwudziestolecia międzywojennego. Zarys problemu. *Biografistyka Pedagogiczna*. 2022. 7. 2: 309-328 [in Polish].
9. Kucherepa, M. Etnodemografichni zminy u Volynskomu voievodstvi 1921—1939 rr. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istoriiia*. 2000. 3: 97-106 [in Ukrainian].
[Кучерепа М. Етнодемографічні зміни у Волинському воєводстві 1921—1939 рр. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Історія*. Вип. 3. Луцьк, 2000. С. 97—106].
10. Razyhrayev, O. Po obyдва boky frontu: Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Velykoi viiny: 1914—1918. Lutsk, 2018 [in Ukrainian].
[Разиграев О. По обидва боки фронту: Громадські організації на Волині в роки Великої війни: 1914—1918. Луцьк, 2018. 242 с.].
11. Gołdyn, P. Administracja szkolna na Wołyniu w dwudziestoleciu międzywojennym. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання*. Одеса, 2021. С. 228—244 [in Polish].
12. Martyniuk, Ya. Osvitnia diialnist i sotsialna opika yak formy roboty samouprav na Volyni u mizhvoiennyi period (1921—1939 rr.). *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istoriiia*. 2000. 3: 83-86 [in Ukrainian].
[Мартинюк Я. Освітня діяльність і соціальна опіка як форми роботи самоуправ на Волині у міжвоєнний період (1921—1939 рр.). *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Історія*. Вип. 3. Луцьк, 2000. С. 83—86].
13. Maleonchuk, H. Mizhvoiennyi Lutsk: suspilno-politychnyi, sotsialno-ekonomichnyi, kulturnyi rozvytok (1919—1939). Lutsk, 2022 [in Ukrainian].
[Малеончук Г. Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919—1939). Луцьк, 2022. 216 с.].
14. Kramar, Yu. Ukrainске pochatkove shkylnytstvo na Volyni u 1921—1926 rr. *Naukovyi visnyk VDU. Serii: Istoriiia*. 1997. 3: 43-46 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Українське початкове шкільництво на Волині у 1921—1926 рр. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 3. Луцьк, 1997. С. 43—46].
15. Kramar, Yu. Zakhidna Volyn 1921—1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia. Lutsk, 2015 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Західна Волинь 1921—1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк, 2015. 404 с.].

16. Panasiuk, V. Rezhym dvomovnosti u shkilyntystvi na Volyni u 1920—1930-kh rr. *Naukovyi visnyk VDU. Serii: Istoriiia*. 2000. 1: 69-79 [in Ukrainian].
[Панасюк В. Режим двомовності у шкільництві на Волині у 1920—1930-х рр. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 1. Луцьк, 2000. С. 69—79].
17. Kucherepa, M. Natsionalna polityka Polshchi shchodo ukraintsiv naperedodni Druhoi svitovoi viiny. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istoriiia*. 2001. 11: 27-34 [in Ukrainian].
[Кучерепа М. Національна політика Польщі щодо українців напередодні Другої світової війни. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Історія*. Вип. 11. Луцьк, 2001. С. 27—34].
18. Demianiuk, O. Volynske voievodstvo (1921—1939 rr.) u skladi Druhoi Rechi Pospolytoi. *Pedagogichnyi poshuk*. 2023. 3: 10-16 [in Ukrainian].
[Дем'янюк О. Волинське воєводство (1921—1939 рр.) у складі Другої Речі Посполитої. *Педагогічний пошук*. Вип. 3. Луцьк, 2023. С. 10—16].
19. Kęsik, J. Województwo wołyńskie 1921—1939 w świetle liczb i faktów. *Przegląd Wschodni*. 1997. IV. 1(13): 99-137 [in Polish].
20. Kramar, Yu. Likvidatsiia tovarystva «Prosvita» na zakhidnovolynskykh zemliakh (1928—1932 rr.): prychny ta naslidky. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*. 2016. 3(328): 58-63 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Ліквідація товариства «Просвіта» на західноволинських землях (1928—1932 рр.): причини та наслідки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Вип. 3(328). Луцьк, 2016. С. 58—63].
21. Mędrzecki, W. Województwo wołyńskie (1921—1939): Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. 202 s. [in Polish].
22. Czuchryta, A. Gospodarka województwa wołyńskiego 1921—1939. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016. 268 s. [in Polish].
23. Panyshko, H. Osadnytstvo yak zasib provedennia zemelnoi reformy na Volyni uriadom Druhoi Rechi Pospolytoi. *Naukovyi visnyk VDU. Serii: Istoriiia*. 1997. 3: 48-50 [in Ukrainian].
[Панишко Г. Осадництво як засіб проведення земельної реформи на Волині урядом Другої Речі Посполитої. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 2. Луцьк, 1997. С. 48—50].
24. Panyshko, H. Novi ekonomichni umovy hospodariuvannia u pomishchytskykh maietkakh Volynskoho voievodstva u 20—30-kh rr. XX st. *Naukovyi visnyk VDU. Serii: Istoriiia*. 1998. 1: 56-60 [in Ukrainian].
[Панишко Г. Нові економічні умови господарювання у поміщицьких маєтках Волинського воєводства у 20—30-х рр. XX ст. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 1. Луцьк, 1998. С. 56—60].
25. Shabala, Ya., Franchuk, Ye. Polske osadnytstvo na Volyni u 20—30-kh rr. XX st. *Naukovyi visnyk VDU. Serii: Istoriiia*. 1997. 2: 44-48 [in Ukrainian].
[Шабала Я., Франчук Є. Польське осадництво на Волині у 20—30-х рр. XX ст. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 2. Луцьк, 1997. С. 44—48].
26. Ukraina — Polshcha: vazhki pytannia: Materialy III Mizhnarodnoho naukovoho seminaru «Ukrainsko-polski vidnosyny v roky Druhoi svitovoi viiny». Lutsk, 20—22 travnia 1998 r. 3. Warszawa, 1998. 267 s. [in Ukrainian].
[Україна — Польща: важкі питання: Матеріали III Міжнародного наукового семінару «Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни». Луцьк, 20—22 травня 1998 р. Т. 3. Варшава, 1998. 267 с.].

27. Hryciuk, G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931—1948. Toruń: Adam Marszałek, 2005. 424 s. [in Polish].
28. Halukha, V. Z istorii ahrarnykh reform na Volyni: komasatsiia zemelnykh uhid u 20—30-kh rr. XX st. *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 2001. 5: 144-148 [in Ukrainian]. [Галуха В. З історії аграрних реформ на Волині: комасація земельних угідь у 20—30-х рр. XX ст. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 5. Луцьк, 2001. С. 144—148].
29. Halukha, V. Osoblyvosti komasatsii u poliskykh povitakh Volynskoho voievodstva. *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 2001. 11: 65-70 [in Ukrainian]. [Галуха В. Особливості комасації у поліських повітах Волинського воєводства. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 11. Луцьк, 2001. С. 65—70].
30. Shabala, Ya. Reorhanizatsiia zemelnoho ustroiu u Volynskomu voievodstvi v 1921—1939 rr.: Komatsatsiia. *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 1997. 3: 50-54 [in Ukrainian]. [Шабала Я. Реорганізація земельного устрою у Волинському воєводстві в 1921—1939 рр.: Комасація. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 3. Луцьк, 1997. С. 50—54].
31. Shabala, Ya. Zminy u strukturі selianskykh gospodarstv Volynskoho voievodstva u 1921—1939 rr. *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 2001. 10: 119-123 [in Ukrainian]. [Шабала Я. Зміни у структурі селянських господарств Волинського воєводства у 1921—1939 рр. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 10. Луцьк, 2001. С. 119—123].
32. Shabala, Ya., Pashchuk, L. Diialnist silskohospodarskykh tovarystv u Volynskomu voievodstvi u 1921—1939 rr. *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 1998. 1: 60-63 [in Ukrainian]. [Шабала Я., Пашук Л. Діяльність сільськогосподарських товариств у Волинському воєводстві у 1921—1939 рр. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 1. Луцьк, 1998. С. 60—63].
33. Shabala, Ya. Ahrarni reformy na Volyni u XX — na pochatku XXI st.: peredumovy, perebih, naslidky. Lutsk, 2012 [in Ukrainian]. [Шабала Я. Аграрні реформи на Волині у XX — на початку XXI ст.: передумови, перебіг, наслідки. Луцьк, 2012].
34. Svynchuk, A. Ahrarna polityka polskoho uriadu shchodo Volyni u 1920—1930-i rr. XX st. *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 2000. 1: 100-105 [in Ukrainian]. [Свинчук А. Аграрна політика польського уряду щодо Волині у 1920—1930-і рр. XX ст. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 1. Луцьк, 2000. С. 100—105].
35. Lytvyniuk, V. Rozvytok zovnishnoi ta vnutrishnoi torhivli u Volynskomu voievodstvi (1921—1939 rr.). *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 1998. 1: 54-56 [in Ukrainian]. [Литвинюк В. Розвиток зовнішньої та внутрішньої торгівлі у Волинському воєводстві (1921—1939 рр.). *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 1. Луцьк, 1998. С. 54—56].
36. Lytvyniuk, V. Rozvytok remesla u Volynskomu voievodstvi u 1921—1939 rr. *Naukovy visnyk VDU. Serii: Istorii*. 2000. 3: 79-82 [in Ukrainian]. [Литвинюк В. Розвиток ремесла у Волинському воєводстві у 1921—1939 рр. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 3. Луцьк, 2000. С. 79—82].
37. Durka, J. Wystawa wołyńska 1928 roku — organizacja i znaczenie. *Między mitem a rzeczywistością: Kresy Wschodnie w XIX i XX w.* Red. A. Dawid, J. Lusek. Bytom; Opole: Muzeum Górnośląskie i Uniwersytet Opolski, 2017. 337-351 [in Polish].
38. Kęsik, J. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich na kresach wschodnich w latach 1937—1939. *Dzieje Najnowsze*. 1992. 1-2: 180-194 [in Polish].
39. Komar, V. Ukrainске pytannia v natsionalnii politytsi Polshchi (1935—1939 rr.) (Extended abstract of Candidate's thesis). Chernivtsi, 1998 [in Ukrainian]. [Комар В. Українське питання в національній політиці Польщі (1935—1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 1998. 16 с.].

40. Komar, V. Rol polskoho viiska v natsionalnii politytsi na Volyni u druhii polovyni 30-kh rr. XX st. *U poshukakh pravdy: Zb. materialiv mizhnar. nauk. konf. «Ukrainsko-polskyi konflikt na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: henezys, kharakter, perebih i naslidky»*, Lutsk, 20—23 trav. 2003 r. V.K. Baran, M.M. Kucherepa, M.V. Moklytsia (Eds.). Lutsk: VDU, 2003 [in Ukrainian].
[Комар В. Роль польського війська в національній політиці на Волині у другій половині 30-х рр. XX ст. *У пошуках правди: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»*, Луцьк, 20—23 трав. 2003 р. Упоряд.: В.К. Баран, М.М. Кучерепа, М.В. Моклиця. Луцьк: ВДУ, 2003. С. 57—66].
41. Kucherepa, M. Do henezy konfliktu: ukrainsko-polski vidnosyny na Volyni naperedodni Druhoi svitovoi viiny. *U poshukakh pravdy: Zb. materialiv mizhnar. nauk. konf. «Ukrainsko-polskyi konflikt na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny: henezys, kharakter, perebih i naslidky»*, Lutsk, 20—23 trav. 2003 r. V.K. Baran, M.M. Kucherepa, M.V. Moklytsia (Eds.). Lutsk: VDU, 2003 [in Ukrainian].
[Кучерепа М. До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині напередодні Другої світової війни. *У пошуках правди: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»*, Луцьк, 20—23 трав. 2003 р. Упоряд.: В.К. Баран, М.М. Кучерепа, М.В. Моклиця. Луцьк: ВДУ, 2003. С. 36—49].
42. Kramar, Yu. Aktsiia okatolychennia ukrainsiv Volyni 1938 r.: prychyny, khid ta naslidky. *Naukovyi visnyk VDU. Seriia: Istoriiia*. 2001. 5: 127-131 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Акція окатоличення українців Волині 1938 р.: причини, хід та наслідки. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 5. Луцьк, 2001. С. 127—131].
43. Svynchuk, A. Tserkovno-relihiina polityka polskoho uriadu shchodo Volyni u 30-kh rr. XX st. *Naukovyi visnyk VDU. Seriia: Istoriiia*. 1999. 5: 83-86 [in Ukrainian].
[Свинчук А. Церковно-релігійна політика польського уряду щодо Волині у 30-х рр. XX ст. *Науковий вісник ВДУ. Серія: Історія*. Вип. 5. Луцьк, 1999. С. 83—86].
44. Mironowicz, A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX w. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005. 390 s. [in Polish].
45. Onishchuk, V. Pravoslavna tserkva na Volyni u druhii polovyni 30-kh rr. XX st. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriia: Istoriiia*. 2000. 1: 117-122 [in Ukrainian].
[Оніщук В. Православна церква на Волині у другій половині 30-х рр. XX ст. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Історія*. Вип. 1. Луцьк, 2000. С. 117—122].
46. Razyhryayev, O. Svit za gratamy: Penitentsiarna systema na Volyni ta v Halychyni u 1918—1939 rr. Drohobych, 2023 [in Ukrainian].
[Разиграєв О. Світ за ґратами: Пенітенціарна система на Волині та в Галичині у 1918—1939 рр. Дрогобич, 2023. 688 с.].
47. Razyhryayev, O. Życie religijne w łuckim więzieniu w latach 1919—1939. *Państwo-religia: Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.* Pod red. J. Durki. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2014. 1: 61-74 [in Polish].
48. Motyka, G. Vid volynskoi rizanyny do operatsii „Visla”: polsko-ukrainskyi konflikt 1943—1947 rr. [avtoryz. per. z pol. A. Pavlyshyna]. Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
[Мотика Г. Від волинської різанини до операції „Вісла”: польсько-український конфлікт 1943—1947 рр. [авториз. пер. з пол. А. Павлишина]. Київ, 2013. 360 с.].

49. Durka, J. Problematyka wyznaniowa w sprawozdaniach miesięcznych Urzędu Wojewódzkiego w Łucku w 1939 r. *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність*. Ред. Ю. Крамар. Луцьк, 2019. 367-383 [in Polish].
50. Крамар, Ю. Політика "volynskoho rehionalizmu": evoliutsiia problemy (1921—1939 rr.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2013. 21(269): 60-66 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Політика «волинського регіоналізму»: еволюція проблеми (1921—1939 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. Вип. 21(269). Луцьк, 2013. С. 60—66].
51. Polit, I. Program wołyński wojewody Aleksandra Hauke-Nowaka 1938—1939. *Przegląd Wschodni*. 1999. V. 4(20): 701-712 [in Polish].
52. Sichoracki, P. Obóz Zjednoczenia Narodowego na Wołyniu wobec problematyki ukraińskiej (1937—1939). *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання*. Одеса, 2021. 160-178 [in Polish].
53. Kotys, O. Na Skhodi Yevropy: mizhvoiennyi rozkvit Volyni. Lutsk, 2020 [in Ukrainian].
[Котис О. На Сході Європи: міжвоєнний розквіт Волині. Луцьк, 2020. 231 с.].
54. Zaitsev, O. Ukraintsi v Seimi ta Senati Polshchi. Lviv: Vyd-vo UKU, 2022 [in Ukrainian].
[Зайцев О. Українці в Сеймі та Сенаті Польщі. Львів: Вид-во УКУ, 2022. 326 с.].
55. Viatrovych, V. Druha polsko-ukrainska viina 1942—1947. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2011 [in Ukrainian].
[В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942—1947. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. 287 с.].

Надійшла / Received 06.10.2025

Oleh RAZYHRAEV

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,

Professor at the Department of World History,

Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)

razygraev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>

MODERN HISTORIOGRAPHY OF POLISH- UKRAINIAN RELATIONS IN THE VOLYN VOIVODESHIP OF THE SECOND POLISH REPUBLIC: EDUCATIONAL AND ECONOMIC LIFE, ESCALATION OF THE SOCIAL AND POLITICAL SITUATION AT THE END OF THE 1930s

The purpose is to analyse the presentation of educational and economic issues in contemporary historiography, as well as the escalation of the socio-political situation in the Volyn Voivodeship of the Second Polish Republic on the eve of World War II, in the context of Polish-Ukrainian relations. **The research methodology** is based on the use of general scientific and specifically historical research methods, including problem-chronological, synchronous, diachronic, comparative-historical, and others. The methods inherent in historiographical research, namely historiographical analysis and typology of scientific trends, are also involved. **The scientific novelty** lies in the fact that the author has tried to summarise the coverage of educational and economic issues, as well as the escalation of the socio-political situation in interwar Volyn, in selected works by Ukrainian and Polish historians of the modern era. **Conclusions.** Focusing on Ukrainian schools, local historians point out how the Polish authorities put limits on their functioning. Practice has shown that the administration of H. Józewski, a supporter of Polish-

Ukrainian cooperation, worsened the situation with Ukrainian schools. At the same time, Polish historiography suggests that the educational policy of the aforementioned voivode still allowed Ukrainians to study their own language as a separate discipline. Ukrainian and Polish historiography contains comprehensive scientific studies on the economic life of the region between the two world wars. Domestic scholars focused their attention on agrarian reforms, referring to the settlement policies, land consolidation, parcelling, land reclamation, etc. The most controversial assessments seem to be those of civil and military settlement. Nevertheless, scholars from both countries agree that this policy of polonisation significantly escalated Polish-Ukrainian relations in the context of land hunger. Less researched in historiography are topics related to the policies of the last pre-war voivode, A. Hauke-Nowak. More attention should be paid to the Polish administrative apparatus at that time, the activities of the newly created pro-government Camp of National Unity in Volyn, as well as the reaction of the Organisation of Ukrainian Nationalists and Communist Party of Western Ukraine to the new political reality. We note that assessments of the legacy of the Volyn Voivodeship and Polish-Ukrainian relations between the two world wars vary. They are often diametrically opposed. At the same time, a number of issues remain unresolved to this day.

Keywords: *Western Volyn, Volyn Voivodeship, Poland, Ukraine, education, economy, escalation of the socio-political situation, H. Józewski, A. Hauke-Nowak.*